

УДК 342.824

СТАНОВЛЕННЯ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ВИБОРІВ НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ УКРАЇНИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Обрусна С.Ю., д. ю. н., доцент,
професор кафедри управління у сфері цивільного захисту
Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України

Ільницький М.С., к. ю. н.,
доцент кафедри теоретичних та приватно-правових дисциплін
Київський міжнародний університет

Стаття присвячена аналізу становлення національної виборчої системи на прикладі законодавства про вибори народних депутатів з часу проголошення незалежності України до сьогодення.

Ключові слова: виборче право, виборче законодавство, вибори, виборча система, вибори народних депутатів України.

Стаття посвячена аналізу становлення національної избирательной системи на прикладі законодавства о выборах народных депутатов со времени провозглашения независимости Украины до современности.

Ключевые слова: избирательное право, избирательное законодательство, выборы, избирательная система, выборы народных депутатов Украины.

Obrusna S.Yu., Plynyskyi M.S. DEVELOPMENT OF THE ELECTORAL SYSTEM FOR ELECTING PEOPLE'S DEPUTIES OF UKRAINE: HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS

The article is devoted to the analysis of the national electoral system development illustrated by the example of the legislation on the election of people's deputies covering the period of the declaration of Ukraine's independence and the present time.

Key words: electoral law, electoral legislation, electoral system, elections, elections of people's deputies of Ukraine.

Постановка проблеми. Розбудова демократичної правової держави, формування громадянського суспільства неможливі без функціонування виборчої системи, що відповідає засадам демократії. Побудова такої виборчої системи, адаптація національного середовища до світових стандартів правових технологій має відбуватись з урахуванням досвіду функціонування вітчизняної виборчої системи у різні історичні періоди. Тому дослідження еволюції національної виборчої системи є вагомим як з погляду теорії, так і практики державотворення.

Ступінь розробленості проблеми. Вітчизняна правнича наука має значний пласт надбань із вказаної проблематики. Так, традицію виборності влади досліджували О. Аркуша, І. Бойко, В. Кіселечник, В. Кульчицький, О. Мироненко, І. Терлюк, І. Тищик та інші. Теоретичне осмислення традиції виборності здійснювали Д. Гудима, В. Косович, В. Лемак, П. Рабінович, О. Скакун. Разом з тим становлення виборчої системи для проведення виборів народних депутатів України потребує більш детального аналізу.

Мета статті – проаналізувати становлення виборчої системи на прикладі законодавства про вибори народних депутатів з часу проголошення незалежності України до сьогодення. Хоча для більш глибокого аналізу проблеми важливим стало звернення і до попередніх історичних періодів.

Виклад основного матеріалу. Загальноприйнято вважати, що історія державно-правового розвитку сучасної України бере свій

початок від середини I тис. до н.е., коли у племен і народів Північного Причорномор'я з'явилися перші державні утворення. Певні елементи виборності ми можемо простежити у військовій демократії скіфів, афінській демократії у містах-колоніях Північного Причорномор'я та Приазов'я [1, с. 7]. У Давньоруській державі функціонували народні збори – віче, що із племінних сходів давніх слов'ян перетворилися на зібрання, в яких брали участь вільні дорослі жителі міста. Органом місцевого самоврядування була верв, що шляхом виборності забезпечувала управління в межах певної території [2, с. 42]. Ідеї виборності знайшли свій подальший розвиток у засадах магдебурзького права, яке стало одним із важливих чинників культурного і правового зближення України із Західною Європою, створило правову основу становлення і розвитку місцевого самоврядування [3, с. 84].

Виборні засади були властиві і козацтву: обрання кошового отамана, військової старшини, курінних отаманів. Ці традиції знайшли подальший розвиток і в Українській козацькій державі середини XVII ст., і в Україні-Гетьманщині XVIII ст. Як відзначав Д. Дорошенко, «козацька українська держава мала свого окремого голову – гетьмана, який обирався українцями <...> Крім гетьмана козаки обирали керівників інших рівнів: як козацькі, так і прості урядники <...>» [4, с. 14].

Хоча, звичайно, демократичність і виборність як запорізького козацтва, так і доби української козацької держави, не варто ідеалізувати. Як відзначав В. Липинський,

Б. Хмельницький чітко розмежував демократичні й охлократичні настрої козацтва. І у подоланні останніх серед козацтва, а потім всередині української держави, бачив не лише внутрішнє завдання, а й напрямок зовнішньої політики [5, с. 154].

Вітчизняні державно-правові традиції увірнула в себе й Конституція Пилипа Орлика, за якою встановлювалась парламентська республіка, основою якої ставали загальне виборче право, виборність усіх військових і цивільних посадових осіб та принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу, судову [6]. За вказаними позиціями Конституція Пилипа Орлика випереджала кращі зразки європейського права того часу, але, на жаль, так і не була втілена у життя.

Історично склалося так, що вітчизняна виборча традиція формувалася під значним впливом іноземних держав, до складу яких у той чи інший період входила Україна. На початок XIX ст. більша частина українських земель стала складовою Російської, а інша – Австро-Угорської імперій. Тому не варто ігнорувати їх вплив на розвиток виборчих традицій, політичної культури, електоральних настроїв тощо.

У більш сучасному розумінні про виборчу систему Російської імперії ми можемо говорити з 1864 р., часу проведення земської реформи. У цій системі уже простежувалися такі категорії як квоти, цензи, хоча й надавалась перевага дворянському представництву у земствах. Також прикладом виборчої інституції російського політичного устрою була міська дума, як розпорядчий орган міського самоврядування, що складався із представників різних суспільних верств. І хоча після міської реформи 1870 р. до думи почали обирати на засадах майнового цензу, роль цього органу для подальшого розвитку виборчої культури, на думку багатьох дослідників, у тому числі й М. Рибачука та І. Шкурата [7, с. 86], була досить значною.

У 1870 р. було прийнято «Міське положення», що встановлювало виборчу систему та систему міського самоврядування в українських містах. З аналізу самого нормативно-правового акту можна зрозуміти, що у ньому закріплювався принцип надання виборчих прав усім мешканцям міста без врахування їх майнового стану та соціального походження. Але у роз'ясненнях до положення вказувалось, що варто враховувати не особисту зацікавленість при наданні мандату депутату думи, а майнову зацікавленість в облаштуванні міста. Зрозуміло, що особа з високим майновим становищем мала набагато більше шансів, чим менш забезпечений кандидат. Це у свою чергу фактично нівелювало принцип рівності участі у виборах.

Виборчі права мали особи чоловічої статі, які досягли 25-тирічного віку, не мали проблем із законом і володіли нерухомістю в межах міста або утримували певні промислові підприємства, торгові заклади мали свідчення роздрібного торговця чи прикажчика. Вказаний електорат поділявся на три курії, списки виборців упорядковувались у порядку зменшення виплачуваних виборцями на ко-

ристь міста податків та зборів. у межах курії обиралися гласні, тобто майбутні депутати міської думи [8]. Такий підхід, як відзначає В. Горленко, був досить дискримінаційним, оскільки дозволяв брати участь у виборах трьом-чотирьом особам із 100 [9, с. 177].

Як уже зазначалося, жінки не брали участі у виборах, із них лише заможні могли делегувати своє виборче право чоловікам, майнове становище яких не дозволяло мати виборчі права. З часом відбулося посилення майнового цензу, що було закріплено змінами до положення 1892 р. Цікаво, що уже у той час вибори і виборець мали справу із так званими брудними технологіями, як зі звичним явищем. Зокрема, одна із київських газет писала: «Збирання довіреностей, споювання, дармове частування виборців, наклепи, що практикуються найбільш нищими хижачькими елементами – пройдисвітами, беруть гору <...>» [10].

У 1905 р. головним законодавчим органом країни стала Державна дума, яка впродовж 1905–1917 р.р. мала чотири скликання. Певна частина населення України отримала право обирати до неї депутатів на загальнодержавних виборах. Але при цьому зберігався високий майновий ценз, який постійно підвищувався, крім того виборче право не було прямим, а забезпечувалось посередництвом виборщиків [11, с. 217].

Спробою відійти від вказаних принципів проведення виборів можна вважати проголошене Тимчасовим урядом скликання у січні 1918 р. Всеросійських установчих зборів, вибори до яких проводилися за партійно-пропорційною системою. Вони мали досить позитивне значення, оскільки було залучено до участі в управлінні представників усіх верств населення, що сприяло становленню плебісцитних механізмів формування інститутів влади. Розвиток цих традицій можна простежити на прикладі формування і функціонування Української Центральної Ради.

Певний внесок у розвиток вітчизняної електоральної культури і виборчої системи мали вибори, що проходили на території Західної України. У 1861 р. Галичина, як одна із провінцій Австро-Угорської імперії, отримала право формувати свій крайовий орган самоврядування – Галицький сейм. Виборчого права не мали селяни, робітники, які не платили податків. Без виборів до складу сейму входили митрополити, єпископи, та ректори університетів. Загальне виборче право у Австрії було запроваджене лише у 1907 р. Проте виборча система, порівняно з Російською імперією, мала низку позитивних рис.

Наслідком боротьби галицьких українців за рівне виборче право стало прийняття не лише австрійського виборчого законодавства, а й виборчого закону 1919 р. часів Західноукраїнської Народної Республіки, який не лише проголосив рівне виборче право, а й забезпечив права національних меншин: вибори до однопалатного сейму мали проходити за національно-пропорційною системою: за кожною національністю, залежно від кількості населення, було визначене певне число депутатів, що гарантувало усім національним

меншинам можливість мати своїх депутатів у представницькому органі [12, арк. 15].

Рівність виборчих прав незалежно від майнового стану, соціального походження та статі проголосило законодавство Української Народної Республіки. Так, у ст. 27 Конституції Української Народної Республіки встановлювалося, що Всенародні Збори обиралися загальним, безпосереднім, таємним і пропорційним голосуванням, усіх, хто користується громадянськими і політичними правами в Україні і не був у них обмежений судом. У ст. 29 Конституції передбачалося, що депутатом Українських Установчих Зборів може бути обраний кожний не обмежений у своїх правах громадянин Української Народної Республіки, який досяг 20 років [13].

Радянська влада на початкових етапах свого існування не допускала наявності загального і рівного виборчого права. Втіленням ідей диктатури пролетаріату стала Конституція Української Соціалістичної Республіки 1919 р., положення якої щодо виборів передбачали наявність виборчих прав тільки у осіб, яким виповнилося 18 років і які належали до робітничо-селянського класу. А підтвердженням ідеалів світової пролетарської революції стали норми, що надавали іноземцям, які належали до робітничого класу і трудового селянства, право голосувати. Водночас, відповідно до ст. 21 Конституції визначався значний перелік осіб, що позбавлялися виборчого права [14]. З погляду сучасника, деякі норми Конституції не можна зрозуміти не лише з позицій права, а й здорового глузду. Але разом з тим, можемо спостерігати, як представники нової влади, до яких тривалий час не хотіло дослухатися дореволюційне суспільство, прагнули примусити це ж суспільство відчуті всі ті утиски, яких зазнавали вони. І це є справжньою трагедією для державно-правового розвитку будь-якої країни.

Лише Конституція 1937 р. проголосила проведення виборів на основі загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні. Разом з тим ст. 141 право висунення кандидатів на вибори забезпечувалося за громадськими організаціями і товариствами трудящих, що значною мірою нівелювало ідею загального, рівного і прямого виборчого права [15].

У подальшому виборча практика часів Радянського Союзу була перетворена на псевдовиборчу процедуру. Вибори, в яких незмінно брали участь 99,9 % виборців, не вважалися змаганням за владу у класичному розумінні, оскільки влада і так вважалася народною. Зазвичай ради всіх рівнів слухняно схвалювали спущені згори закони і рішення, а верховні ради не були парламентами у класичному розумінні.

Реформування виборчої системи в Українській Радянській Соціалістичній Республіці та Союзі Радянських Соціалістичних Республік розпочалося у 80-х рр. ХХ ст. і було пов'язане із перебудовними процесами. Зміни, що відбувалися у 80-х—на поч. 90-х р.р. зводились до: реформи структури представницьких і виконавчих органів державної влади і системи організації виборів у межах

і на основі внесення змін і доповнень до Конституції, скасування закріпленої Конституцією монополії на однопартійність, поширення виборчих механізмів на інститути виконавчої влади. Вагомим результатом вказаних процесів та виборчих кампаній 90-х рр. ХХ ст. стало виникнення і правове оформлення партій, громадсько-політичних рухів та виборчих об'єднань. Саме з цього часу можна говорити про еволюцію виборчої системи у її класичному розумінні, хоча, звичайно, цей еволюційний шлях був доволі тернистий, однак надзвичайно ємний за змістом та суспільними наслідками.

Виборчий досвід 80–90-х рр. ХХ ст. включає вибори народних депутатів Союзу Радянських Соціалістичних Республік 1989 р. та вибори до Верховної Ради України 1990, 1994, 1998 рр. Виборче законодавство вказаного періоду ілюструє досить складний, але еволюційний шлях до демократії. Початок формування демократичного виборчого законодавства варто пов'язати із виборчим законом 1988 р. та виборами 1989 р., що проходили ще в Союзі Радянських Соціалістичних Республік. На думку більшості дослідників, зокрема, В. Мойсієнка, це були перші після встановлення тоталітарного радянського режиму альтернативні вибори, механізм проведення яких був безпрецедентно демократичним як для того часу [16, с. 48].

Водночас, низка їх особливостей з погляду принципів виборчого права, не дає їх кваліфікувати як справжні. За виборчим законом 1988 р. було запроваджено інститут народних депутатів від громадських організацій. Відповідно третина від загальної кількості депутатів обиралася не на виборчих дільницях, а на з'їздах, конференціях, пленумах загальносоюзних органів. Порушувалися такі принципи виборчого права, як принцип загальних виборів, принцип рівності виборчого права і низка інших. Варто погодитися із вітчизняними дослідниками, які вважають що виборчий закон 1988 р., з одного боку, відобразив внутрішні суспільно-політичні суперечності епохи перебудови та гласності, а з іншого – став джерелом першого суспільного досвіду практичної участі громадян в альтернативних виборах [16, с. 46].

У Законі Української Радянської Соціалістичної Республіки 1989 р. «Про вибори народних депутатів Української Радянської Соціалістичної Республіки» простежуються певні демократичні зміни у порівнянні із союзним законом 1988 р.: усунуто інститут депутатів від громадських організацій та інститут окружних передвиборних зборів, передбачено прямі вибори складу Верховної Ради, тобто принципи загальних, рівних, прямих, вільних виборів фактично витримано, але сама виборча система залишилася такою ж, як і в союзному законі 1988 р. [17].

Першим виборчим законом у незалежній Україні став закон «Про вибори народних депутатів України» 1993 р. Нині більшість українських дослідників, аналізуючи вказаний закон, звертають увагу на його відверто дискримінаційний характер по відношенню до політичних партій. Недоліки вказаного закону

негативно вплинули на формування Верховної Ради: парламент другого скликання розпочав свою роботу, маючи лише трохи більше від двох третіх від його конституційного складу і до кінця скликання так і не працював у повному складі. Проблема була закладена у самій технології голосування, зокрема наявності графі «проти всіх». Так, за даними А. Ткачука, у 71 окрузі, де депутатів не було обрано, кандидат-переможець набрав 47, а інколи й 79 % голосів, але менше 50 % [18, с. 61].

Разом з тим виборчий закон 1993 р. містив низку демократичних положень: надано право обирати всім громадянам, що досягли 18-річного віку; обумовлював принцип «один виборець – один голос»; забезпечував таємність голосування та неприпустимість контролю чи обмеження волі виборців; вперше закріпив інститут спостерігачів, у тому числі й іноземних; передбачав створення виборчих дільниць у лікарнях, інших закладах, за кордоном тощо [19].

З прийняттям 28 червня 1996 р. Конституції України розпочався якісно новий етап розвитку виборчої системи. Конституція закріпила політичний і правовий статус громадянина України як суб'єкта виборчого процесу. Зокрема, у Конституції були закріплені такі принципи виборів, як загальне, рівне і пряме виборче право та таємне голосування [20]. Ці принципи стали невід'ємною вимогою всіх виборів, що проводились і проводяться в Україні. Промовистим прикладом вказаного є рішення Верховного Суду України від 3 грудня 2004 р., у якому було зазначено, що саме порушення конституційних принципів не дало змоги проведення виборчих процедур, та визнання вибори справжніми [21].

Після прийняття Конституції, 14 жовтня 1997 р. було прийнято новий виборчий закон, який істотно відрізнявся від закону 1993 р., містив низку положень та значно розширював можливості не лише кандидатів у народні депутати, але й виборців. Так, народні депутати обиралися за змішаною (мажоритарно-пропорційною системою), уперше передбачалося так зване позитивне голосування, було знижено віковий ценз та ценз осілості (пасивне виборче право – 21 рік та 5 років проживання на території України) та інші [22].

Із 52 зареєстрованих на той час політичних партій у виборах 1998 р. взяли участь 30 партій і виборчих блоків. Із них до парламенту пройшло вісім. Жодна не отримала більшості [7, с. 91]. Як відзначають дослідники, змішана система не досягла однієї з її основних цілей – політичного структурування парламенту. Результати виборів у мажоритарних округах кардинально змінили підсумки голосування щодо політичних партій та блоків. Траплялися парадоксальні випадки, коли представники прохідної частини виборчих списків окремих політичних партій в одномандатних округах продемонстрували їхню досить низьку популярність [16, с. 48].

Як бачимо, змішана система виборів, показавши низку серйозних недоліків, потребувала удосконалення, що сприймалося різними політичними силами і владними структу-

рами досить полярно. Про жорстку політичну боротьбу навколо виборчого законодавства свідчить і той факт, що з 18 січня по 18 жовтня 2001 р. Верховна Рада України п'ять разів приймала Закон «Про вибори народних депутатів», а Президент чотири рази накладав на нього вето. Основними проблемними моментами, про які не могли домовитись політики, були: тривалість виборчої кампанії, порядок формування виборчих комісій і, безумовно, вид виборчої системи.

Відповідно до Закону «Про вибори народних депутатів України» 2001 р. виборча система залишалась змішаною (мажоритарно-пропорційною). До новел вказаного закону відносилось внесення грошової застави замість збирання підписів на підтримку політичної партії, блоку, кандидата у народні депутати замість збирання підписів.

Дискусії навколо зміни виборчої системи відновились після виборів Президента України 2004 р. Вектор переваги надавався пропорційній виборчій системі. Дискусії завершилися тим, що Верховна Рада України 25 березня 2004 р. прийняла закон «Про вибори народних депутатів України», який кардинально відрізнявся від Закону 2001 р.

Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 7 липня 2005 р. закріпив положення про те, що вибори народних депутатів здійснюються на засадах пропорційної системи з обранням народних депутатів у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі від політичних партій, виборчих блоків політичних партій. Закон передбачав зниження прохідного порогу від чотирьох до трьох відсотків, однак він обчислювався на основі всіх відданих голосів виборців, включаючи недейсні бюлетені та голоси «проти всіх». Позитивно, що було встановлено відповідний термін (240 днів), протягом якого не дозволялося вносити будь-які зміни до виборчого закону. Це мало б сприяти стабільності законодавства, відповідало б інтересам усіх учасників виборчого процесу [23].

Проте Закон мав низку недоліків і суперечностей, що викликали певні проблеми під час проведення виборів: не була створена централізована система реєстрації виборців, не у повній мірі розв'язана проблема відкритих посвідчень, продовжувала діяти норма, що дозволяла партіям чи блокам відмовлятися від участі у виборах, коли бюлетені уже були надруковані, що також приводило до певних брудних маніпуляцій.

Тому рекомендації місії Організації з безпеки і співробітництва в Європі/Бюро демократичних інститутів та прав людини за результатами виборчої кампанії 2006 р. зводились до таких: прийняття єдиного виборчого кодексу; уникнення одночасного проведення парламентських і місцевих виборів; забезпечення права балотуватися незалежним кандидатам; прийняття єдиної централізованої системи реєстрації виборців тощо [24]. Але саме вказаний закон був позитивно оцінений Венеціанською комісією і міг стати основою для процесу майбутньої кодифікації виборчого законодавства. Однак, протягом 2007–2014 р.р. були внесені численні зміни,

що певною мірою ускладнили процес подальшого розвитку виборчого законодавства.

27 травня 2007 р. політична криза між Президентом України та правлячою коаліцією завершилась прийняттям рішення про проведення 30 вересня 2007 р. позачергових виборів до Верховної Ради України. Нормативно-правовою базою проведення вказаних виборів стало попереднє законодавство та Закон України «Про внесення змін до закону України Про вибори народних депутатів України та деяких інших законодавчих актів України (щодо порядку проведення позачергових виборів до Верховної Ради України <...>)». Позитивним зрушенням цієї виборчої кампанії стало остаточне формування трирівневої системи адміністративних судів, що продемонстрували свою спроможність вирішувати пов'язані з виборами справи. Суди та Центральна виборча комісія більшість скарг розглядали своєчасно і, у цілому, з дотриманням прав людини та основних свобод.

У 2012 р. в Україні відбулися чергові парламентські вибори, що проходили відповідно до нового виборчого закону, прийнятого 17 листопада 2011 р. Позитивним моментом виборів 2012 р. було застосування єдиного централізованого та комп'ютеризованого Державного реєстру виборців, який вперше було застосованого під час виборів Президента України 2010 р. Але якість цього реєстру залишалася досить низькою.

Водночас досить неоднозначно сприймалося повернення до змішаної виборчої системи. Міжнародні фахівці також висловлювали занепокоєння з приводу того, що перехід до змішаної виборчої системи відбувався без проведення широкого публічного обговорення та консультацій з опозиційними партіями та громадянським суспільством. Крім того, фактично було проігноровано рекомендації таких міжнародних установ та організацій, як Парламентська Асамблея Ради Європи, Венеціанська комісія, Організація безпеки і співробітництва в Європі, які висловлювали досить слушні пропозиції щодо удосконалення пропорційної виборчої системи, що ґрунтується на відкритих списках і регіональних виборчих округах [25].

У 2010 р. в Україні врешті було розроблено проект Виборчого кодексу, який б дозволив уніфікувати низку процедур, пов'язаних із проведенням виборів. До речі, проект отримав позитивний висновок Венеціанської комісії, але на жаль не знайшов відгуків у тодішньої більшості Верховної Ради, яка блокувала будь-які альтернативні законопроекти або законопроекти, подані опозицією. На думку багатьох дослідників, змішана виборча система повернула недоліки, які були під час її застосування на попередніх виборах і була кроком назад у еволюції вітчизняної виборчої системи. Залишилась проблема гармонізації виборчого законодавства з іншими законами, його кодифікації, всеохоплюючого і прозорого процесу прийняття змін до виборчих законів.

26 жовтня 2014 р. в Україні відбулися позачергові вибори народних депутатів України, що проходили за особливо складних політичних, безпекових та економічних умовах.

Уперше в історії незалежної України вибори відбулися не на всій її території, що пов'язано з анексією Криму, військовою агресією та захопленням частини Донбасу. Специфікою їх проведення було й те, що фактично вперше позачергові вибори з їх скороченим виборчим процесом відбувалися за змішаною виборчою системою, яка тривалий час є предметом дискусій як теоретиків, так і практиків. Особливе занепокоєння викликає її мажоритарна складова, яка, як свідчить неодноразовий досвід виборів, вразлива для фальсифікацій і зловживань. Про це також неодноразово зазначалось і в рекомендаціях та висновках міжнародних експертів.

Аналізуючи результати виборів, М. Охендовський відзначав, що в результаті спільної роботи усіх учасників виборчого процесу можна констатувати, що в 198 із 225 виборчих округів відбулися прозорі і демократичні вибори [26]. Водночас сьогодні залишається низка нерозв'язаних проблем, що стосуються виборчого процесу і виборчого законодавства. Це насамперед нереформована виборча система. Варто зазначити, що неодноразово до парламенту вносились низка законопроектів, що передбачали запровадження пропорційної системи, однак у народних депутатів так і не вистачило політичної волі прийняти відповідне рішення. Не менш важливою залишається проблема негармонізованого виборчого законодавства. Одним із шляхів вирішення вказаної проблеми могло б стати прийняття Виборчого кодексу, спроби розробки і прийняття якого так і не привели до формування єдиного законодавчого акта.

Висновки. Підсумовуючи аналіз еволюції виборчої системи і виборчого законодавства, варто зазначити, що їх становлення має довготривалу історію. Цей процес не завжди відбувався еволюційним шляхом. Водночас у розвитку виборчої системи можна простежити поступову демократизацію, розширення кола суб'єктів виборчих правовідносин, ґрунтовнішу регламентацію стадій виборчого процесу, орієнтацію на всебічне гарантування виборчих прав громадян. Як протягом перших років незалежності, так і нині державній правовій політиці у сфері виборчих відносин не вистачає системності, наукової обґрунтованості, концептуальної визначеності. Вважаємо, що нині назріла нагальна потреба реформування вітчизняної виборчої системи, пріоритетними напрямками якого мають стати зміна типу виборчої системи, удосконалення правового регулювання виборчого процесу тощо. Адже вибори є важливим показником народовладдя і мають суттєве значення для становлення України як правової та демократичної держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Історія держави і права України : у 2 ч. / за ред. А.Й. Рогожина. – К. : Ін Юре, 1996. – Ч 1. – 448 с.
2. Кудін С. Деякі аспекти відповідальності органів місцевого самоврядування за «Руською правдою» / С. Кудін // Право України. – 1993. – № 2. – С. 41–47.
3. Кіселичник В. Про надання українським містам у XIV–XVII ст. Магдебурзького права / В. Кіселичник // Право України. – 1996. – № 3 – С. 82–84.

4. Дорошенко Д. Нарис історії України : у 2 т. / Д. Дорошенко – К. : Глобус, 1992. – Т 2. – 349 с.
5. Липинський В. Україна на переломі (1657–1659). Замітки до історії українського державного будівництва в XVII ст. / В. Липинський. – К. : Дніпро, 1997. – 320 с.
6. Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького... Підтвержені 5 квітня 1710 р. від Різдва Христового [Електронний ресурс] – Режим доступу : gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html
7. Рибачук М., Шкурат І. Історичні аспекти становлення виборчої системи України / М. Рибачук, І. Шкурат // Політичний менеджмент. – 2004. – № 1 – С. 83–97.
8. Лазанська Т.І. Міська реформа 1870 р. // Енциклопедія історії України : Т. 6. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. – НАН України. Інститут історії України. – К. : В-во «Наукова думка», 2009. – 790 с. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Miska_reforma_1870
9. Горленко В.В. Філософсько-правовий аналіз та історичні перспективи становлення виборчої системи України в контексті розвитку громадянського суспільства / В.В. Горленко // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2013. – № 2 (13). – С. 175–186.
10. Кальницький М. Історія голосування в Києві / М. Кальницький // Право киян. – 2012. – № 21. – 6 листопада.
11. Веденєєв Ю.А. Нариси з історії виборів та виборчого права: Навчальний посібник / Ю.А. Калуга – Калуга : Калузький обл. фонд відродження історико-культурних та духовних традицій «Символ», 2002. – 692 с.
12. Про вибори (виборчу ординацію) до Сойму ЗО УНР // Центральний державний історичний архів України у Львові. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 96. – Арк. 15–16.
13. Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вольності УНР) // Конституційні акти України. 1917–1920. Невідомі конституції України. – К. : Філософ. і соціол. думка, 1992. – 272 с.
14. Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки, ухвалена Президією III Всеукраїнського З'їзду Рад (14 березня 1919 р.) [Електронний ресурс] – Режим доступу : textbooks.net.ua/content/view/1034/17/
15. Конституція УРСР 1937 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html
16. Головка О., Мойсієнко В. Становлення та розвиток виборчого законодавства в Україні / О. Головка, В. Мойсієнко // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2007 – № 1 (7). – С. 45–50.
17. Про вибори народних депутатів Української РСР. Закон від 27.10.1989 № 8304-XI [Електронний ресурс] – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/show/8304-11
18. Ткачук А. Скільки коштує недосконале законодавство? / А. Ткачук // Місце та регіональне самоврядування в Україні. – Вип. 3 (8). – К., 1994. – С. 60–65.
19. Про вибори народних депутатів України. Закон від 18.11.1993 № 3623-XII [Електронний ресурс] // Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/3623-12
20. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254/96 [Електронний ресурс] // Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/254k/96-вр
21. Щодо справи за скаргою на рішення, дії та бездіяльність Центральної виборчої комісії по встановленню [...]. Рішення Верховного Суду України від 3 грудня 2004 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0090700-04
22. Про вибори народних депутатів України. Закон від 24.09.1997 № 541/97-ВР [Електронний ресурс] // Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/541/97-вр
23. Про вибори народних депутатів України. Закон від 7 липня 2005 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/1665-15
24. Місія спостереження за виборами до Верховної Ради України 2006 року. ОБСЄ/БДПІЛ [Електронний ресурс] // Режим доступу: www.osce.org/uk/odihr/elections/.../18148.
25. Спільний висновок від 17.10.2011 щодо законопроекту «Про вибори народних депутатів України» Європейська комісія «За демократію через право» (Венеціанська комісія) / ОБСЄ/БДПІЛ [Електронний ресурс] // Режим доступу: www.osce.org/uk/107310.
26. Охендовський М. Досвід президентських та парламентських виборів 2014 року в Україні: проблеми та можливі шляхи вирішення / М. Охендовський // Вісник ЦВК. – 2015. – № 1(31). – С. 8–14.